

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА
МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 37

Заснований в 1996 році

Рівне – 2007

ББК 74.20

О - 59

УДК: 159: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 37. — Рівне: РДГУ, 2007. — 274 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психосоціального розвитку особистості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Вербець Владислав Володимирович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Воробійов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Литвиненко Світлана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Лісова Світлана Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мігюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович – доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти);

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор (Національний університет “Острозька Академія”);

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Ямницький Вадим Маркович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 9 від 29. 03. 2007 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 08 — 7.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2007

парі призводить до того, що подружжя починає проявляти свої негативні почуття один до одного не прямо, а опосередковано через дитину, вирішуючи в спілкуванні з нею свої конфлікти і знижуючи тим самим напругу [3, 8, 9]. Батьки, таким чином, зменшують напруженість у власних стосунках. Нетерплячість, максималізм, недовіра, надмірна ефективність та фізичні покарання щодо дитини є проявом невіршеного міжособистісного конфлікту в батьківській парі. Звідси слідує, що наявність конфліктних взаємин між подружжям робить батьківсько-дитячі взаємини позбавленими безпосередності, спонтанності, творчості.

Узагальнюючи означене вище, з точки зору впливу на розвиток особистості дитини така ситуація стає дуже небезпечною. Позиції дітей в таких ситуаціях можуть бути різними. Дитина може виступати:

- як засіб зняття емоційної напруги для обох батьків;
- як засіб конфліктної поведінки обох батьків;
- як засіб зняття емоційної напруги для одного з подружжя;
- як засіб конфліктної поведінки одного з подружжя.

Висновки. Отже, означені вище позиції мають різні наслідки для особистісного розвитку дитини. В свою чергу, конфліктні та напружені ситуації взаємодії подружжя, відображаючись у психіці дитини, виступають як причина її особистісної динаміки, емпіричними проявами якої є низька самооцінка, невпевненість у собі, тривожність у сімейній ситуації, невизначеність образу Я.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробці принципів, форм та методів позитивної динамізації подружніх стосунків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахарева С.А., Гайдамак А.Н. Трудности воспитания детей в благополучных семьях. // Активные формы работы практического психолога. – Шадринск, 1994.
2. Бейкер К. Теория семейных систем М.Боуена // Вопросы психологии. – 1991. – № 6.
3. Витакер К., Бамберри В. Танцы с семьей: Семейная психотерапия: символический подход, основанный на личном опыте. – М.: Независимая фирма «Класс», 1997.
4. Вроно Е.М. Несчастливые дети – трудные родители. – М.: Семья и школа, 1997.
5. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка. – М.: Просвещение, 1986. – 128 с.
6. Палазолли М.С. Паттерны внутрисемейного взаимодействия, ведущие к шизофрении в последующих поколениях. // Эволюция психотерапии в 4-х т.– Т.1. – М.: «Класс», 1998.
7. Петровский В.А. Личность: феномен субъектности. – Самара, 1993. – 255с.
8. Сатир В. Как строить себя и свою семью: Пер. с англ. – М.: Педагогика-Пресс, 1992. – 192 с.
9. Спиваковская А.С. Профилактика детских неврозов. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 199 с.

Резюме. В данной статье описан теоретический анализ влияния супружеских отношений на личностное развитие личности ребенка. Акцентируется внимание на психологических проблемах родителей, которые лежат в основе негармонического воспитания.

Ключевые слова: супружеские отношения, родительско-детские отношения, личностное развитие ребенка.

Summary. In the article the theoretical analysis of family relations and influences their on the personal development of a child is given.

Keywords: family relations, child-paternal relations, personal development of a child.

УДК: 159.923

Н.А. КИРИЧЕНКО

ПЕРЕЖИВАННЯ БУДЕННОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТАРНА ФОРМА ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Резюме. Стаття присвячена становленню та наповненню смислової сфери особистості, характерним особливостям, які супроводжують цей складний процес в юнацькому віці.

Ключові слова: особистість, життєтворчість, вчинок, смисл.

Постановка проблеми. Життя, як, абсолютний незвичайний подарунок, дається кожному з нас спочатку безпосередньо, природно, неусвідомлено. Потім, у ході соціалізації перед нами постає задача не втратити цього скарбу, налагодити буття відповідно із собою, в гармонії із власною сутністю, знайти свою внутрішню правду. Проте, можна жити, ніколи не задумуючись, не усвідомлюючи в якому напрямі відбувається саморозвиток, не допомагаючи собі на цьому тернистому життєвому шляху, не звалюючи на себе хреста відповідальності за своє життя.

У межах буденності людина стабільно живе більшу частину свого життя, лише зрідка потрапляючи у святкові, карнавальні, загалом особливі невід'ємні стани, декотрі з яких виявляються критичними іншими доленосними. Буденний досвід здається людині від початку зрозумілим, усвідомленим, йому не надається

значення, ним нехтують, з ним не рахуються, а у підсумку з буденності складається життя, яке проходить неконтрольовано, мимовільно, без нашої участі. Бездіяльне очікування певних подій, що мають докорінно змінити ситуацію, поліпшити стан буття, покладання на особливі випадки підступно нівелюють вольові зусилля особистості, роблять її плинною, змушують стати пристосуванцем у своєму житті. Таку особистість у сучасному постмодерністському світі називають новим, нейтралізованим "Я", про яке дедалі частіше пишуть представники нарративної психології (Blatner A., 1997; Crossley M., 2000). Це нове "Я" є чимось динамічним, плинним, таким, що постійно відчуває на собі вплив "голосів людства" і не поспішає створювати свій окремий, суто індивідуальний текст. Для нього важливо бути в контексті, "вписуватися" і не виокремлюватися. І все ж, усі люди мають необмежені внутрішні ресурси для саморозвитку, і цей процес майже ніколи не зупиняється, не вичерпується дитинством, юністю, молодістю, навіть зрілістю. Самостворення не знає вікових меж. Воно не підпорядковується остаточно ані зовнішнім, ані внутрішнім детермінантам. Цей детермінізм непростий, нелінійний і простежити, що саме гальмує чи підштовхує людину до самостворення, як відбувається цей процес - це важливе завдання яке постає перед сучасною психологічною наукою.

Значення буденного досвіду для власної світобудови важко переоцінити, оскільки цей досвід є основою, фундаментом життєвого досвіду людини, матеріалом для самоосмислення, а відтак і самомоделювання власного життя. Тому, власне, неповажливе ставлення до буденності просто не можливе. Окрім того, лише у свідомо наповненій повсякденності ми відчуваємо кермо у власних руках, зможемо організувати своє життя і визначати напрям по якому будемо йти, визначаючи темп та характер самозмін, що відбуватимуться з нами, в іншому випадку ми будемо "повсякденствувати" (термін О.М. Лактіонова), жити на "автопілоті" і значущими детермінантами нашого розвитку стануть класичні біологічні та соціальні фактори.

Дотиковим елементом, що органічно поєднує поняття особистості та "буденності", є активною формою взаємовідносин між ними, на нашу думку, постає власне переживання особистістю цієї буденності. Незавершеність, недосконалість нашого буття зумовлює особливе самосприйняття (саморефлексію, що призводить до духовної праці особистості, що заповнює недосконалість нашого буття мовчанням, а через нього переживанням і, як наслідком такої праці - осмисленням). Базуючись на підході Ф.Є. Василюка, ми будемо вбачати у переживанні буденності особливу діяльність, спрямовану на перебудову власного психологічного світу, та на встановлення смислового зв'язку між свідомістю та буттям [2; 27]. Ця діяльність володіє наступними характеристиками:

- вона проявляється в ситуаціях неможливості реалізувати внутрішньо-необхідні життєві потреби, що породжує феномени "недоцілності" буття, втрати смислу життя;
- установка смислової відповідальності протікає як у внутрішньому, так і у зовнішньому плані; ціллю такої праці людини є в першу чергу здобуття смислу а не досягнення предметно-практичного результату;
- у процесі діяльності переживання можуть брати участь усі психічні функції - як емоційно-вольові так і когнітивні;
- ціллю переживання можна вважати встановлення взаємовідповідності в наступній замкнутій структурі: конкретний момент буття - особистісний смисл - смислові утворення особистості - буття в цілому - конкретний момент буття.

Отже, пошук та здобуття смислу, реалізація смислових утворень особистості в буденності, а відтак і в загальній стратегії життя є базовими елементами складного процесу переживання і підґрунтям формування духовної сфери особистості. Коли ми говоримо про духовність, ми маємо на увазі особливу людську сферу, територію метапотреб і пограничних смислів. В.Франкл показав переломлення цієї сфери в психології людини, здійснення великого в малому, безмірного у вимірному. Він говорив, що ми не повинні питати про смисл життя, а зрозуміти, що це питання повернуто до нас - кожен день і кожен час ставить до нас питання і ми повинні відповідати на них - не роздумами і розмовами, а діями і правильною поведінкою. Власне жити - в кінцевому рахунку нести відповідальність за правильність виконання життєвих задач, за виконання вимог дня і часу [1; 107]

Життя є сума дрібних буденних рухів. Якщо замінити слово "життя" на слово практично еквівалентне "смисл", то можна стверджувати, що і смисл є сума дрібних рухів - рухів, що ведуть до пошуку смислу і рухів, що реалізують знайдений смисл. Це є порухи душі, - спроби і намагання, бажання і прагнення, вчинити згідно своїх переконань, бачень, вірувань і уявлень. Живий рух душі цінний тим, що його характеризує не тільки переміщення в просторі і часі, але й глибоке відчуття, переживання власної життєтворчої активності. Живий рух - це рух, що творить власний простір, час і смисл (активний хронотоп, - за А.А. Утомським і М.М. Бахтіним). Живий рух, завдячуючи знайденому смислу, долає простір і час, оволодіваючи цими суворими визначеннями буття. Знайдений смисл стає вертикальним виміром психологічного часу, а відповідно і буття; дехто його називав четвертим, п'ятим виміром буття, хоча його слід назвати першим [3].

Свій власний індивідуальний смисл кожна людина з успіхом чи без нього шукає і втілює щодня, крок за кроком рухається у життєвому просторі, творить свій світ. Саме в ідеї життєтворчості реалізується одвічне прагнення людини знайти себе, розкрити свій духовний світ, стати автором свого життя. У психологічній літературі ми знаходимо таке визначення життєтворчості: життєтворчість – це духовно-практична діяльність особистості, що спрямована на проектування, планування, програмування та творче здійснення нею свого індивідуального життя. Особистість у цьому процесі виступає як розвинена індивідуальність, суб'єкт свого індивідуального життя, а об'єктом творчих діянь особистості виступає її власне життя [6; 7]. Характерною

рисом означеного підходу є розуміння життєтворчості як мистецтва життя, яке розглядається як особливе вміння та висока майстерність у творчій побудові особистістю життя, що ґрунтується на знанні життя, його законів, розвиненій самосвідомості та володінні системою технологій програмування, здійснення життя як індивідуально-особистісного проекту. Серед вагомих результатів такого підходу є розуміння необхідності оволодівати мистецтвом буття, навчати людину жити, перетворювати її на суб'єкта власної активності. Ряд авторів розглядає життєтворчість як одну з життєвих стратегій поряд із життєвечерпанням і життєпородженням і зазначає, що життєтворчість – це особливий тип життєдіяльності, за яким кожна мить життя є творчим актом, потенційною інновацією в будь-якій сфері життя людини та культури, що забезпечується та одночасно результується унікальністю людини [9; 155]. Вони ж наголошують, що життєтворчість як життєва стратегія стає можливою, коли зміни циклів актуалізації та потенціалізації відбуваються не сукцесивно, а симультанно, тобто коли цикли нарощування та втілення творчого потенціалу є нібито вкладеними один в один. Така стратегія спрямована на постійну реалізацію та розвиток духовних потреб людини, що є принципово невичерпними. Прагнення до духовних цінностей надає людині безмежного простору для життєтворчості та можливість «фізичного і культурного безсмертя». Культивуючи духовні й творчі потреби за рахунок задоволення їх у творчому зусиллі, людина примножує творчий потенціал та екзистенційні основи життя лавиноподібно, експоненційно.

А.Сухоруковим (1997) було здійснено самостійне дослідження життєтворчості як психологічної категорії. Він зазначає, що в основі цієї категорії закладається безліч інших різнорівневих категорій, які вже виступили предметом наукового аналізу: «суб'єкта» (К. Альбуханова-Славська, С.Рубінштейн, В.Татенко та ін.), «індивідуальності» (А. Асмолов, В.Мерлін та ін.), «мета індивідуального світу» (Л. Дорфман); також склались стійкі традиції розглядати розвиток зрілої особистості в контексті зміни мотиваційної сфери (А.Асмолов, Б.Братусь, Ф.Василюк, В.Смолін, Є.Суботський та ін.). А.Сухоруков розглядає життєтворчість як творчість людини в галузі психологічних утворень і процесів, з якими пов'язана цілісність її життя. Життєтворчість як «творення життя» - це творчість у трьох іпостасях: продуктивній (результатами активності особистості), суб'єктивній (у розвитку суб'єктивного світу особистості) і соціальній (відбиття в життєвих світах інших людей) [8; 19]. Вихідним постулатом у його дослідженнях є усталене у вітчизняній психології уявлення щодо «підвищення людиною усвідомлюваності аспектів власного життя» (Ф.Василюк), руху до усвідомлених загальнолюдських цінностей (Б. Братусь), формах прояву «Я» у проблемно-конфліктних ситуаціях (І.Семенов, С.Степанов).

Д.Леонт'єв (2001) розуміє життєтворчість насамперед як розширення життєвого світу, життєвих відношень. Психолог визначає життєтворчість як особистісно зорієнтовану практику розвитку і корекції взаємовідносин із світом. На його думку, єдиним позитивним критерієм життєтворчого ефекту є критерій розширення життєвого світу: життєтворчість припускає трансценденцію власної свідомості, її розширення через спрямування у світ і розкриття того, що відбувається у світі [5; 100-109].

Простором життєвого світу є значущі стосунки все більш складну сітку яких кожна людина тче протягом життя. Ставлення до часу власного життя і ставлення до інших людей – основні координати людського мікрокосмосу. Шляхом виборів, які ми робимо на власному життєвому шляху, ми розширюємо свій психологічний простір. Життєва подія, конкретний вчинок є вирішальним для розгортання життєвого світу. Подія – завжди значуща для особистості, людина її запам'ятовує на тривалий час. Подія вносить суттєві зміни в буденний план життя. Масштаб події визначається її впливом на основні сфери життєдіяльності: продуктивність праці, стан здоров'я, взаємини в побуті, родині, на роботі, ставлення до себе і т.д. [10; 95].

Отже, життєтворчість, втілена у побудові власного життєвого світу, виникає як продукт саморозгортання особистості, об'єктивізації суб'єктивності та суб'єктивізації навколишнього середовища. Життєвий світ особистості створюється шляхом «одухотворення», означування зовнішньої реальності, надання їй певних акцентів, привнесення важливих для особистості смислів. Життєвий вибір, здійснений у вчинках може розглядатися як механізм кардинальної трансформації життєвих смислів, джерело особистісних трансформацій життєвих задумів. Творчість і вчинок – саме ті засади, на яких найдоцільніше досліджувати природу творчості людини, а також її поступ на шляху до особистісної зрілості. І якщо людина сприймає власне життя як творчість, то вона наповнює кожний момент буття учинковим змістом. Здійснюючи вчинок, людина вибудовує творчу ситуацію самозростання, власне самотворення, в якій конструюються сутнісні елементи індивідуального світу її «Я» [7; 13].

Бех І.Д., досліджуючи вчинок у морально-духовному розвитку особистості, стверджує, що вчинок є дійсно унікальним особистісним утворенням, оскільки він однозначно репрезентує цілісність людської свідомості, самосвідомості і практичної дії. Відтак, він є визначальним показником і мірою морально-духовного розвитку особистості, оскільки будь-яка морально-духовна якість і формується в процесі здійснення суб'єктом відповідного вчинку і проявляється та закріплюється в ньому [1; 2].

Підсумовуючи сказане, ми будемо розуміти під переживанням буденності особливу діяльність, спрямовану на будову психологічного світу особистості, щоденну працю пошуку смислу та репрезентацію знайденого смислу у вчинках, наповнення свого життя духовно-моральним змістом. Не виникає сумніву, що така діяльність є однією з основ життєтворчості особистості, адже щоденна праця над собою, усвідомлення і переживання, культивування певних цінностей завжди виводить людину на якісно новий етап життя, стає мірилом і ознакою її духовності та інтелекту, сприяє самоорганізації особистості.

Експериментально доведено, що саме в юнацтві фіксується найнижча задоволеність смыслом життя, найгостріша невпевненість у собі, переживається тяжкий стан загальної невизначеності. Людина опиняється на порозі нового, самостійного життя, відчуває незвичний тягар відповідальності за кожен свій крок, хоче зрозуміти своє призначення, відчути, куди саме слід рухатись, що робити. Така невизначеність і подекуди втрата смислу життя здатна породжувати нусочені неврози (від грецького слова «нус», що означає ум, дух, смисл), що є собою небезпечним явищем у юнацькому віці. Окрім того, у зв'язку з ускладненням свідомості ускладнюється ставлення до себе і до інших, виникає внутрішня потреба зайняти позицію дорослої людини, визначити себе у світі, зрозуміти себе і свої можливості разом з усвідомленням себе як члена суспільства, свого місця і призначення в житті. Це сенситивний період для формування життєвих цінностей і світогляду, особливий період народження власного морального виміру.

Ми можемо стверджувати, що переживання буденності в юнацькому віці носить особливий характер і вимагає своїх специфічних підходів дослідження, окрім того, на фоні властивого даному віковому періоду явища морального релятивізму дане дослідження набуває особливої актуальності. Активний пошук свого особистісного смислу, наповнення буденності вчинковим змістом є базовими підвалинами життєтворчої стратегії. Досліджуючи даний напрямок, ми поставили перед собою наступні завдання.

1. По перше, визначити який особистісний смисл вкладають молоді люди у переживання звичайного поточного буденного дня, наскільки вони розуміють цінність і неповторність кожного моменту буття, результативність та життєтворчий потенціал своїх вчинків, що є мірилом цінності прожитого дня, наскільки їх індивідуальний смисл співпадає із загальнолюдськими цінностями, визначеними даною культурою.

2. Наступне завдання тісно пов'язане з підвищенням усвідомлюваності людиною аспектів власного життя, та свідомим рухом до загальнолюдських цінностей. Нас буде цікавити змістове наповнення поточного дня, палітра здійснених вчинків, та власний аналіз вчинкового активу. Тобто свідомо реалізація здобутих раніше особистісних смислів, що є елементарною формою життєтворчості.

Для реалізації поставлених задач ми провели дослідження, що складається з двох етапів. Репрезентована вибірка становить 60 чоловік, середній вік 17 років. Дослідження проводилось серед студентів 1-го курсу РДГУ.

На першому етапі з респондентами було проведено бесіду, змістом якої було дати відповідь на запитання «Що означає для тебе прожити день дарма?». При аналізі відповідей чітко простежувалась тенденція центрації «на себе» та центрації «на себе та на оточуючий світ разом». У першому випадку вона становила 39,5 відсотків від загальної кількості, а в другому - 60,5 відсотків.

Це є свідченням такого явища як юнацький егоцентризм, що тісно пов'язаний з функціонуванням самосвідомості, яка у даний період виходить на перше місце і активно прогресує у своєму розвитку. Юнаки відкривають свій власний світ, переживають свою індивідуальну цілісність і неповторність. Їх внутрішній світ стає їх цінністю. У цей час вони активно пізнають навколишній світ знову і знову повертаються до себе, самозаглиблюються, здійснюють пошук відповідей на складні питання життя: «Для чого я живу? У чому сенс життя?». У пошуках смислу життя виробляється внутрішній світогляд, розширюється система цінностей, формується моральний стрижень. Ось перелік смислоутворюючих елементів для юнаків, що виявили центрацію «на себе» при відповіді на запитання «Що для мене означає прожити день дарма».

- максимально виконати свої обов'язки; виконати задуману справу без провалу; виконати поточні справи, заплановані на день;

- прожити день у своє задоволення; отримати позитивні емоції; прожити день так, щоб він запам'ятався для мене, був з пригодами; свій час використати в корисних для себе цілях; узяти від прожитого дня усе, що можна;

- знайти щось позитивне попри негаразди; не вступати в непотрібні конфлікти; побачити або почути щось нове для себе; здобути цікаві і корисні знання, щоб підняти у своєму розвитку;

- спілкуватися з друзями, батьками; провести час з коханою людиною.

У переліку цих елементів виокремлюються смислові утворення, пов'язані із прагненням максимально добре виконувати свої обов'язки. Це характерно для цього віку, бо з ускладненням самосвідомості ускладнюється ставлення до себе і до інших, загострюється потреба зайняти позицію якоїсь соціальної групи в зв'язку з чим з'являються нові ролі і обов'язки, які юнак прагне якомога краще виконати. Частина смислових утворень пов'язана із отриманням емоційних задоволень, що пояснюється особливою рисою юнацької уяви – активною творчою переробкою буденних вражень, а відтак і потребою у емоціях, адже розум юнака жадає пізнання та діяльності, активно шукає стимули для уявлювання.

Ще однією особливою групою смислових утворень є висловлювання, пов'язані із важливістю навчання та здобуттям знань, можливістю вирости у професійному плані, бо для юнаків характерний глибокий самоаналіз, самооцінка своїх якостей і здібностей, пов'язаних з критичною оцінкою себе як майбутнього працівника. Рефлексія власного життєвого шляху, прагнення до самореалізації призводить до появи нових потреб – потреб свідомого здобуття нових знань.

І особливе місце серед смислоутворюючих елементів займає спілкування з друзями, близькими, батьками, коханими. Разом з усвідомленням власної унікальності приходить почуття самотності, звідси виростає потреба у спілкуванні і дружбі. Спілкування в юнацькому віці має особливий, інтимно-особистісний характер, і з ровесниками воно відбувається на рівні сповіді, виконує психотерапевтичну функцію для психіки юнаків, що

активно сприймає і перероблює буденні враження. Не виникає сумніву, що спілкування є настільки ціннісним для юнаків, що вони його перетворюють в особистісний смисл, який супроводжує власне пережиття буденності.

Інша група респондентів, що виявила централізацію „на себе і на оточуючий світ” задекларувала такий перелік цінностей: щодня ставати кращим і робити вчинки, які були б корисними; зробити добру справу для себе і для інших; зробити хоч маленький, але добрий вчинок: подати води, сказати добре слово, підтримати у складній ситуації, направити людину на добру дорогу; щоб була від мене якась користь, а не тільки для мене; принести щось нове, корисне в суспільство; залишити після себе добрий слід на землі; допомагати близьким; відкриватися іншим; приділити увагу рідним; допомогти кожному, хто цього потребує; комусь прислужитися; бути в гармонії із світом; зробити комусь приємне; прожити день з чистою, гідною совістю і поведінкою; не зробити зле іншим, не образити когось; отримати якесь повчання; не зробити помилки; здійснювати хороші вчинки на благо комусь.

Таке спрямування на оточуючий світ і включення цього світу у свій особистісний смисл зумовлюється появою нової соціальної ситуації розвитку, яку умовно можна позначити „Я і суспільство”. Переживання юнаком цієї ситуації супроводжується появою певних новоутворень, одним з яких є самовизначення себе в людському суспільстві, яке передбачає інтеграцію особистості юнака в це суспільство, активну взаємодію та прояв себе у ньому. Проступає потреба у зверненні до соціуму, намагання бути причетним, відбитися у ньому, залишити свій слід. Відчуття самотності, яке утворюється внаслідок переживання своєї унікальності і неповторності, змушує юнака шукати своє віддзеркалення, змушує проявляти любов і турботу, розкривати свій духовний світ. Юнак починає усвідомлювати себе активним членом суспільства, і тому природно, що орієнтація на суспільство та включення цінностей суспільства визначають частину смислоутворюючих елементів, стають особистісними цінностями.

На другому етапі нашого експерименту респондентам було запропоновано проаналізувати свій прожитий буденний день з точки зору наявності в ньому певних вчинків, які, на нашу думку, будуть репрезентувати свідомий рух до загальнолюдських цінностей, реалізацію здобутих особистісних смислів. Опис-класифікація вчинків була розроблена І.Д.Бехом [1;7]. Зупинимось на короткій характеристиці окремих з них.

1. *Вчинок-служіння* – безкорисливе піклування про інших людей, перетворення слів у справу з метою добродійності.

2. *Вчинок-відданості* – характерний природно заданим тяжінням людини до духовного ідеалу; це відгук людини на зовнішні та внутрішні негаразди іншої людини, яка не може самостійно з ними впоратися.

3. *Вчинок збереження честі* – це усвідомлення особистістю свого достоїнства; виявляється через прояв моральної самосвідомості, що спонукає особистість звиряти свої вчинки з вищими культурними надбаннями;

4. *Вчинок-шанування* – є вищим ступенем морально-духовного ставлення до людини, проявляється у діях заради когось, хто є значущим для суб'єкта діяння.

5. *Вчинок-вдячність* – сприяє емоційно-ціннісному зближенню людей і виявляється у морально-духовних діях особистості (частково виявляється і у етикеті).

6. *Вчинок-примирення* – подолання ситуацій емоційної напруги, що виникають внаслідок міжособистісного непорозуміння.

7. *Вчинок-присвячення* – характеризується моментом морально-духовного прозріння суб'єкта і глибоким отожденням себе із значущим іншим; це свого роду ідеальне нагадування-вдячність, що обов'язково матеріалізується у різних предметних формах: речах, виготовлених власноручно, спортивних чи мистецьких досягненнях.

8. *Вчинок-милосердя* – є вираженням почуттів людини, які спрямовані на благополуччя іншої; проявляється в акті благодіяння через переживання жалості до іншої людини та в акті прощення чи пробачення людини людиною.

9. *Вчинок-добродійності* – безпосереднє творення добра для когось, зумовлене внутрішньою необхідністю.

Аналіз отриманих даних засвідчив, що вчинкова активність респондентів становила 29 % (тобто із 540 можливих вчинків 60 респондентів було задекларовано тільки 150). Це свідчить про досить низьку активність юнаків у творенні свого життєвого простору, плинність та деякого роду інфантильність – очікування якихось подій, що урізноманітнять життя, допоможуть проявити себе. Вчинкові активність респондентів у відсотковому відношенні можна представити наступним чином (див. рис.1).

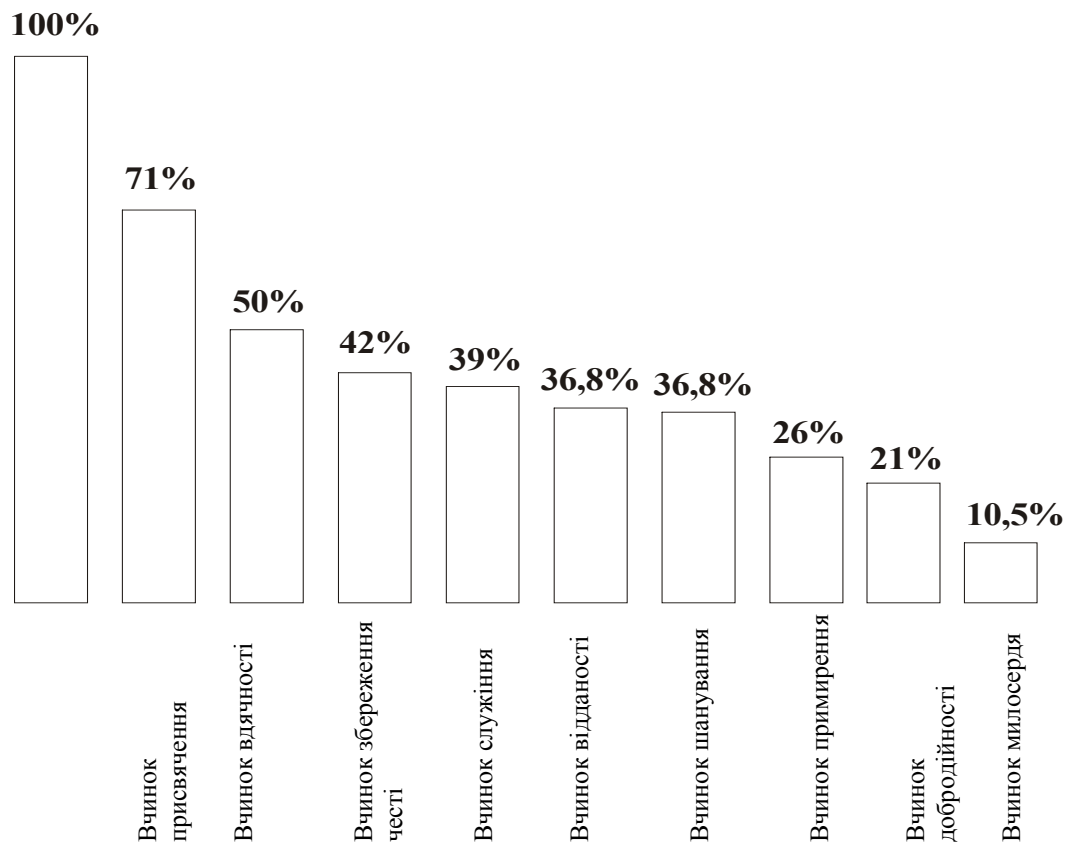

Рис. 1. Показники вчинкової активності

У відсотковому відношенні найбільш реалізованим постав вчинок-присвячення (71 %), палітра якого включає присвячення свого часу друзям, рідним, коханим (піти з подругою в магазин; позайматися з молодшими братами; відремонтувати системний блок сусіда; вислухати проблеми друга тощо). У половині респондентів був реалізований вчинок вдячності: дяка за елементарні послуги, дяка батькам за турботу і ласку, вдячність за підтримку. У вчинковій палітрі дня вагоме місце (42%) посів вчинок збереження честі, який асоціювався із захистом ображеної честі своєї чи друга (подруги); спростування безпідставних наклепів, відстоюванням власних думок.

Особливої уваги заслуговують вчинок-милосердя (10,5%) і вчинок добродійності (21%), які опинилися на останньому і передостанньому місцях у рейтингу реалізованих вчинків. Палітра вчинку добродійності складалася з таких проявів як допомога бідній людині; перерахування грошей у благодійний фонд; внесок на побудову храму; допомога у вирішенні побутових проблем. Вчинок-милосердя проявився у захисті тварин, шкодуванні людини, що безневинно постраждала. Не дивлячись на всю складність і глибину проявів, нас турбує те, що такий усталені у моральному відношенні вчинки як добродійність і милосердя не знаходять своєї повної реалізації у життєвому світі юнаків. Молодь не включає у свій актив їх прояви. Це стало помітною рисою загальної тенденції збайдужіння та жорстокості, що є частиною стилю життя у сучасній молодіжній субкультурі.

Висновки. На кожному якісно особливому етапі життя світ особистості постає як цілісний феномен, концептуальна модель універсуму, що має специфічні просторово-часові координати. Це простір значущих зв'язків у ціннісному моральнісному ракурсі. Одиницею виміру простору є відносини, вчинки, які відображають особистісні рубежі, моральнісні кордони особистості, а одиницею виміру часу - індивідуальна міра самореалізації. Таким чином, вчинок як проекція життєвого вибору є фактором, що сприяє самоорганізації особистості. Життєвий вибір, завдяки якому особистість змінює старі смисли і шукає нові, енергетично забезпечує реконструювання життєвого світу. Власними вчинками людина будує свою індивідуальну історію, її подієву канву. Роблячи певні вчинки, ми розпочинаємо нові причинно-наслідкові ряди, що у майбутньому можуть стати поштовхом для когось.

Переживання буденного дня для молодих людей набуває цінності за умови реалізації таких особистісних смислів як спілкування з друзями, рідними, однолітками; отримання емоційних вражень і задоволень; виконання покладених на них обов'язків у навчанні і роботі, уникнення непотрібних конфліктів; здобуття цікавих, нових, корисних знань. Таке спрямування характерне для молоді, що виявила централію тільки «на себе». Іншій частині, що виявила цент рацію «на себе і на оточуючий світ разом» притаманне прагнення робити вчинки які були б корисними для себе і для інших, допомагати близьким, бути в гармонії з світом, не робити зла іншим, приносити щось нове і корисне у суспільство.

З іншого боку, насиченість вчинками поточного дня, які репрезентують знайдений смисл, є незначною. Найбільш реалізованими постають вчинки присвячення та вдячності, що у своїй основі виходять з потреби у спілкуванні і не містять складних моральних дій, що потребують певних зусиль. А такий вчинок як милосердя, що потребує прояву загальнолюдської любові та емпатійних здібностей постав як найменш задіяний. Все це дає змогу ще раз підкреслити низьку активність молодих людей у буденній життєтворчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Духовна енергія вчинку. Науково-методичний посібник. – Рівне.: РДГУ, 2004. – 84 с.
2. Василюк Ф.Е. Психологія переживання. - М.: Изд-во МГУ, 1984 г.
3. Зинченко В.П. Живые метафоры смысла // Вопросы психологи – 2006. - № 5.
4. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека. О.С. Васильева, Е.А. Демченко // Вопросы психологии 2001. - № 2.
5. Леонтьев Д.А. Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира //1-я Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии: материалы сообщений/ Под ред. Д.А.Леонтьева, Э.С. Мазур, А.И. Сосланда. – М.: Смысл, 2001.
6. Мистецтво життєтворчості особистості: Науково-методичний посібник: / Ред. рада: В.М.Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань та ін. – К., 1997. – Ч 1: Теорія і технологія життєтворчості. – 392 с.
7. Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посібник. - 3-тє вид. – К.: Либідь, 2004. – 288 с.
8. Сухоруков А.С. Жизнетворчество личности в динамике ее смысловой системы. – Дисс... канд. психол. н. – М., 1997.
9. Степанов С.Ю. Рефлексивная практика творческого развития и организации. – М., 2000.- 155 с.
10. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
11. Франкл В. Сказать жизни «Да»: психолог в концлагере. - М.: Смысл, 2004.

Резюме. Стаття посвящена формуванню смислової сфери личности, характерным особенностям життєтворчєства в юношеском возрасте.

Summary. The article deals with the process of forming the individual's sense sphere as well as the peculiarities of life-creativity processes in youth age.

УДК: 059.922.8

М.М. КРАВЧУК

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ, ЯК ЕЛЕМЕНТА ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Резюме. У статті викладені основні етапи формування особистісного цілепокладання підлітками з девіантною поведінкою, відтворення у свідомості цілісної картини свого життя в часовій та просторовій перспективі. Проаналізовані життєві цілі та плани, їх відповідність мріям, що дозволяє виявити особливості сприйняття проблеми проектування життєвої перспективи.

Ключові слова: підлітки, девіантна поведінка, особистісне ціле покладання.

Постановка проблеми. Зміна ціннісних орієнтирів та пошуку нового світорозуміння, спрямованого в майбутнє, стають все характернішими для трансформаційних процесів сучасного світу. Усвідомлення людини як найвищої цінності, відродження духовності, визнання пріоритетності освіти спонукоють посилення уваги суспільства до розвитку особистості. Створення умов для розвитку особистості та творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти є головною метою державної політики щодо розвитку освіти та особистості [2].

Становлення особистості - процес складний і суперечливий, в ньому відображаються як індивідуальні особливості людини так і вся система соціальних відносин. Одним із показників особистісної зрілості людини, її здатності до життєтворчості є сформованість життєвої перспективи.

Життєва перспектива – це потенційна можливість розвитку особистості, втілення її здатності програмувати власне життя. Усвідомлення особистістю своєї життєвої перспективи є передумовою розуміння сенсу життя, здатності адекватно виявляти потенційні можливості реалізувати життєві цілі.[3, с. 314]. Щоб керувати ходом свого життя і не збитися на хибний шлях, кожна людина має уявляти життєву перспективу, визначати пріоритетні завдання та способи їх вирішення, передбачати результати своєї діяльності. Та не завжди це вдається. На жаль, для багатьох людей визначення життєвої перспективи залишається нездійсненним і вони повсякденно змушені пристосовуватися до обставин, що складаються без їхньої участі і далеко не так, як їм того хотілося б.

З М І С Т

<i>Від редакції</i>	3
Ямницький В.М., Литвиненко С.А. Життєві перспективи особистості в контексті психології життєтворчості.....	4
Петренко О.Б. Гендерні відмінності формування життєвих перспектив у старшокласників.....	6
Корнієнко О.В. Індивідуально-психологічні особливості психосоматичного здоров'я студентів-юнаків.....	10
Безкоровайна О.В. Особистісне самоствердження у контексті професійного вдосконалення і життєвих перспектив у ранньому юнацькому віці.....	15
Артемова О.І. Професійне становлення і розвиток креативної особистості майбутнього педагога.....	19
Безлюдна В.І., Осьмак Л.П. Динамічні аспекти життєвої перспективи особистості у період переходу від підліткового до раннього юнацького віку.....	22
Блинова О.Є. Гендерні аспекти психологічного здоров'я.....	25
Бордюк В.М., Бабак К. Ціннісно-сміслова природа самовизначення старшокласника.....	28
Вакарєв Є.С. Психологические особенности гендерной интерпретации парфюмерных запахов.....	31
Воробйов А.М. Концептуальні основи формування соціально активної особистості майбутніх вчителів у розвиваючому виховному просторі педагогічного університету.....	36
Галецька І.І., Пендюр А.В. Психологічні чинники професійної ідентифікації студентської молоді.....	39
Главінська О.Д. Життєві цінності особистості.....	43
Демчук О.О. Соціально-психологічна компетентність особистості та її психологічні прояви.....	46
Дружиніна І.А. Феномен ідентичності та ідентифікації в руслі сучасних психологічних досліджень.....	48
Димченко Н.С. Розвиток особистості менеджера як психологічна проблема.....	52
Долгих А.А. Неусвідомлена релігійність особистості як психологічний феномен.....	55
Завгородня О.В. Питання ціннісного становлення художньо обдарованої особистості.....	58
Завгородня О.В., Курганська Л.О. До проблеми збереження психологічного здоров'я дитини.....	64
Ісасва Є.С. Вплив хвороби на становлення життєвих перспектив особистості.....	70
Івашкевич Е.З. Методологічні засади підготовки практичних психологів у вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації.....	73
Камінська О.В. Психологічний аналіз феномену самоставлення в юнацькому середовищі.....	78
Кардаш Г.М. Моральне вдосконалення студентської молоді у контексті життєвих перспектив.....	83
Кашпур Ю.М. Наукова інтерпретація узагальнених гендерних та сексуальних стереотипів: їх вплив на розвиток фізичного образу „Я” підлітка.....	86
Кобильнік Л.М. Динаміка особливостей самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів.....	89
Ковалевич В.В. Психосоціальний розвиток особистості: формування життєвих перспектив у контексті естетичних цінностей.....	94
Корчакова Н.В. Самопрезентаційна складова монологічного виступу.....	97
Косарєва О.І. Вплив подружніх стосунків на особистісний розвиток дитини.....	100
Кириченко Н.А. Переживання буденності як елементарна форма життєтворчості особистості в юнацькому віці.....	103
Кравчук М.М. Формування особистісного цілепокладання, як елемента життєвої перспективи підлітків з девіантною поведінкою.....	109
Мазяр В.М. Особливості розвитку мислення школярів на уроках світової літератури.....	113
Марковець Г.В. Критерії транспективної діагностики особистісного зростання і соціальної спроможності сучасної людини у розумінні практичних психологів.....	116
Марковець Л.М. Динаміка моральних цінностей майбутніх психологів як показник їх особистісного зростання у процесі професійного становлення.....	120
Матейко-Калиний Н.М. Особливості емоційного реагування на життєві ситуації у дітей, які мешкають в зоні посиленого радіоекологічного контролю.....	127
Мешко Г.М., Мешко О.І. Формування компетентності здоров'я збереження майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.....	130
Михальчук Н.О. Культурологічно орієнтоване навчання студентів іноземної мови.....	133
Назарець Л.М. Пізнавальний інтерес як складова самосвідомості підлітків.....	138
Ніколайчук Г.І. Загальні моделі породження вислову у структурі мовленнєвої діяльності.....	141
Ніколайчук І.О. Проблема авторських новотворів у парадигмі породження та сприймання вислову.....	146
Оселедько О.О. Цілепокладання як чинник професійно-особистісного зростання майбутніх практичних психологів на етапі вузівської підготовки.....	151
Островська О.І. Професійний діагноз як складова багатоаспектного психологічного діагнозу при параноїдній шизофренії.....	154
Осьмак Л.П. Психологічні особливості життєвої перспективи вагітних жінок.....	157
Павелків В.Р. Теоретичний аналіз головних підходів до дослідження агресії та агресивної поведінки.....	161
Панасюк М.М. Шляхи пониження рівня навчального стресу в студентів.....	166
Пісоцький О.П. Тренінг базових когнітивних стилів майбутніх психологів як чинник їх професійного	

самовдосконалення.....	169
Поліщук Н.В., Панченко М.С., Панченко І.М., Мосісвич О.С. Загроза духовного зубожіння молоді.....	173
Попчук О.В. Професійна культура менеджера: проблеми та перспективи формування.....	176
Потапчук Т.В. Підготовка студентів до роботи з хоромим колективом.....	179
Прокоф'єва О.О. Вплив неконструктивних настанов на готовність до особистісного зростання майбутніх педагогів.....	182
Розова Т.М. Професійна спрямованість як умова розвитку комунікативних здібностей у майбутніх психологів.....	188
Романюк В.Л. Біоетичні аспекти онтогенезу особистості.....	193
Рудюк О.В. „Реконструкція” суб'єктивного психологічного простору безробітних методом багатомірного шкалювання.....	196
Рудь Г.В. Особливості емоційного забарвлення ментальних карт життя старшокласників та студентів.....	199
Савуляк В.О. Формування образу майбутньої професійної діяльності як детермінанта особистісного розвитку.....	206
Сеньовська Н.Л. Саморегуляція як засіб професійного всамодосконалення вчителя.....	209
Сеньчук О.В. Прояви психологічних труднощів студентів у процесі вивчення іноземної мови та шляхи їх подолання.....	212
Скляр П.П. Формування управлінської культури інженера як ймовірна складова трансформації його професійної підготовки.....	215
Смалько М.Ф. Поняття „норма” у розумінні музичної обдарованості.....	219
Співак В.І., Гаврилов О.В. Особливості консультування старших школярів з питань самовизначення, вибору професії та життєвих планів.....	222
Сторож О.В. Теоретичний аналіз життєвого шляху особистості за регулятивно-детерміністською концепцією.....	225
Сулжук А.Ф. Професійний особистісно-орієнтований підхід у підготовці конкурентоспроможного фахівця.....	229
Турецька Х.І. Аналіз підходів до розуміння ідентичності у психологічній науці.....	232
Уличний І.Л. Особливості реалізації профорієнтаційного проекту у навчально-виховному процесі школи.....	236
Ульяновська Л.П. Використання активних методів навчання у підготовці майбутніх хормейстерів.....	241
Фалько Н.М., Вовчак Н.А. Використання соціально-психологічного тренінгу у роботі практичного психолога з акцентуйованими підлітками.....	244
Хупавцева Н.О. Формування комунікативних умінь педагога.....	247
Чорнописка О.П. Динаміка ставлення чоловіків та жінок до дошлюбних та позашлюбних сексуальних стосунків у США, СРСР, Росії, Україні, Німеччині у другій половині 20 ст.....	251
Юрченко В.М., Волощук О.О. Професійний стрес як негативний фактор вдосконалення педагогічної діяльності.....	254
Юрченко В.М., Грищук М.М. Вікові кризи у дітей та підлітків у контексті формування їх до невротичних станів та життєвих перспектив.....	257
Ягьяєва С.В. Професійна само ідентифікація майбутніх психологів як форма вияву особистісного зростання.....	261
Яцюрик А.О. Розвиток суб'єктності особистості в процесі читання художньої літератури.....	264
Відомості про авторів.....	270

Наукове видання

О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я В З А К Л А Д А Х О С В І Т И

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 37

Заснований у 1996 р.

Редактор збірника Воробйов А.М.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Кравчук В.Ю.

Комп'ютерна верстка Хильчук Т.К.

Здано до набору 02.04.2007 р. Підписано до друку 9.04.2007 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Обл. вид. арк. 29,57. Замовлення № 25/1 Наклад 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59   Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 37. — Рівне: РДГУ, 2007. — 274 с.

ISBN 966 — 7281 — 08 — 7.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психосоціального розвитку особистості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК: 159: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20